

Urszula Bartnikowska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

Korzenie kobiecości w ujęciu kobiet z niepełnosprawnością intelektualną. Doniesienie badawcze

Choć widoczny jest wzrost zainteresowania wątkami płci w studiach nad niepełnosprawnością, niewiele badań dotyczy kobiecości w kontekście niepełnosprawności intelektualnej. Autorka niniejszego tekstu skupia się na korzeniach kobiecości z perspektywy kobiet – self-advokatów z niepełnosprawnością intelektualną. Badanie, którego wyniki przedstawiono w artykule, zostało przeprowadzone w trzech miastach północno-wschodniej Polski w trzech grupach fokusowych, które wzięły udział w wywiadach. Uczestniczkami było 21 kobiet w wieku 21–60 lat z niepełnosprawnością intelektualną. Główny problem badawczy sformułowano w następujący sposób: jakie są źródła własnej kobiecości z punktu widzenia kobiet - self-advokatów z niepełnosprawnością intelektualną? Analiza zebranych danych wskazuje, że badane kobiety wskazują na dwie kategorie źródeł swojej kobiecości: biologiczne i społeczne. Zidentyfikowano też dwa obszary stykania się z własną kobiecością: osobisty i społeczny. Wyróżniono także czynniki sprzyjające i blokujące świadomość własnej kobiecości u badanych.

Słowa kluczowe: kobiecość, korzenie kobiecości, kobiety z niepełnosprawnością intelektualną, self-advokaci

Origins of femininity from the perspective of women with intellectual disability. Research report

Although we can observe a growing interest in the issues of gender in disability studies, there has been little research on femininity in the context of intellectual disability. The author focuses on the origins of femininity presented by female self-advocates with intellectual disabilities. The research, whose results were presented in the paper, was conducted in three towns in north-eastern Poland with three focus groups of females who took part in interviews. The participants were 21 women aged of 21–60 with intellectual disabilities. The main research question was: what are the origins femininity from the point of view of women - self-advocates with intellectual disabilities? The findings show that... The results, which showed a high level of gender identity of female participants with intellectual disabilities, could be explained by belonging to the groups of self-advocates in which the participants' self-awareness is intentionally developed. The findings show that the interviewees identified two categories of sources of their femininity: biological and social. Two spheres of touching their own femininity were also distinguished: personal and social. Also, facilitators and barriers influencing the women's feminine identity were renowned.

Keywords: femininity, origins of femininity, women with intellectual disabilities, self-advocates

Wprowadzenie

Kilkadziesiąt ostatnich lat przyniosło znaczące i pod pewnymi względami podobne zmiany w rozumieniu dwu konstruktów: płci i niepełnosprawności. W obu przypadkach obserwuje się odejście od postrzegania jednostronnego, biologiczno-medycznego na rzecz dostrzeżenia ich charakteru społecznego. Płciowość towarzyszy człowiekowi od urodzenia (a bywa że i przed urodzeniem (zob. Lichtenberg-Kokoszka 2014; Midro 2019) każdego człowieka. W naszej kulturze płeć jest jednym z głównych elementów charakteryzujących konkretnego człowieka, co jest uwidocznione również w języku, którym się posługujemy. Jest też jedną z pierwszych rozróżnialnych przez dziecko cech (Eliot 2009: 11}. Jednak rozpoznawanie własnej płci i utożsamianie się z nią nie jest oczywiste i jest procesem długotrwałym (Gulczyńska, Jankowiak 2009: 35-39). Kształtowane jest ono nie tylko poprzez przekaz genetyczny, ale też działanie hormonów oraz codzienne wpływy (czasem wręcz naciski) otoczenia oraz nagradzanie tych zachowań, które uznawane są za odpowiednie dla danej płci. Obecnie w nauce, jeśli chodzi o płeć, zwraca się uwagę na to, że obok uwarunkowanego anatomicznie i fizjologicznie „bycia kobietą” bądź „bycia mężczyzną” (płeć biologiczna), można też mówić o zdeterminowanym przez społeczność i tradycje zespole cech decydujących o odtwarzanych przez kobiety i mężczyzn rolach (tzw. płeć psychologiczna lub społeczno-kulturowa - gender) (por. Kalka, Karcz 2016). Płciowość człowieka można rozpatrywać jeszcze szerzej, zauważając:

- płeć somatyczną (jest to połączenie kilku poniżej wyróżnionych typów płci: genetycznej/chromosomalnej, gonadalnej, genitalnej i hormonalnej);
- genetyczną (uwzględniającą determinanty genetyczne, uzależnione od zestawu chromosomów);
- gonadalną (przejawiającą się w budowie i czynnościach gruczołów płciowych);
- genitalną (zróżnicowanie budowy zewnętrznych narządów płciowych);
- hormonalną (wyznaczaną obecnością i przewagą męskich hormonów płciowych – androgenów lub żeńskich hormonów - estrogenów);
- psychiczną (płeć mózgu powstającą ok. 6 tygodnia życia płodowego w wyniku działania testosteronu wytwarzanego przez gonady męskie);
- społeczną (kształtowaną przez wpływy społeczne tożsamość płciową, zespół cech, zachowań, postaw, motywów, stereotypów, aktywności i atrybutów, które dane społeczeństwo uznaje za odpowiednie dla danej płci) (Lichtenberg-Kokoszka 2014: 279-286).

„W prawidłowej sytuacji płeć hormonalna jest tożsama z płcią genetyczną i gonadalną. W sytuacji jednak jakichkolwiek zaburzeń w zakresie chromosomów

płciowych czy budowy gonad również płeć hormonalna ulega zachwianiu, w konsekwencji czego rozwija się człowiek o niejednoznacznej lub sprzecznej z wyglądem fizycznym, psychospołecznej tożsamości płciowej” (Lichtenberg-Kokoszka 2014: 281). Powyższa analiza wskazuje, że płciowość determinowana jest przez wiele czynników wewnętrznych i zewnętrznych, do których dochodzą indywidualne doświadczenia i przeżycia związane z płciowością. Ponadto rozwój świadomości płciowej i seksualnej wymaga odpowiedniego wychowania młodego człowieka, a w tych kwestiach w Polsce – jak pokazują badania – nawet dzieci i młodzież pełnosprawna może mieć braki (zob. Imacka, Balsa 2012).

Drugi obszar tematyczny w podjętych badaniach obejmuje niepełnosprawność intelektualną, która nie jest już traktowana jako indywidualna cecha jednostki, a raczej społeczna właściwość determinowana warunkami i stylem życia osób z niepełnosprawnością, w tym zależnością od innych ludzi i koniecznością stawiania czoła przeszkodom fizycznym (architektonicznym), ekonomicznym czy prawnym. Jest to rzeczywistość, w której muszą odnaleźć się osoby (w tym kobiety) z niepełnosprawnością intelektualną (por. Ramik-Mażewska 2015, 2018: 131–304; Kumaniecka-Wiśniewska 2006: 103–274). Niepełnosprawność postrzegana jest więc również nie tylko jako zjawisko medyczne (uszkodzenia czy niepełnosprawności organizmu), ale także jako konstrukt społeczny (Barnes, Mercer 2014).

Połączenie problematyki płciowości z niepełnosprawnością intelektualną w opracowaniach naukowych nie jest częste. Stosunkowo niedawno zaczęto dostrzegać i badać dorosłość, a później również seksualność ludzi niepełnosprawnych intelektualnie. W końcu zaczęły pojawiać się badania „oddające głos” tym osobom (Parchomiuk 2016). Wśród badanych kwestii można poznać wybiórczo takie zagadnienia, jak: (1) kobiety z niepełnosprawnością intelektualną jako partnerki/małżonki (np. Grütz 2007; Nowak-Lipińska 2003; Zawiaślak 2000), (2) kobiety z niepełnosprawnością intelektualną w roli matki (np. Kroese i in. 1999; Mayes, i in. 2006; Bartnikowska, Ćwirynkało, Chyła 2014; Bartnikowska, Chyła Ćwirynkało 2013), (3) stosunek do własnej kobiecości i roli płci w funkcjonowaniu seksualnym kobiet z niepełnosprawnością (np. Kirenko 2015; Chodkowska 1993; Nowak-Lipińska 2005).

Problematyka badań własnych

Prezentowany na potrzeby niniejszego artykułu raport powstał jako część szerszego projektu badawczego realizowanego wraz z Katarzyną Ćwirynkało (2018) i poświęconego kobietom - self-adwokatom z niepełnosprawnością intelektualną. Przedmiotem aktualnych analiz są korzenie kobiecości prezentowane z perspektywy kobiet z niepełnosprawnością intelektualną. Próba uzyskania wy-

starzająco dogłębnej odpowiedzi na pytanie o owe korzenie wymagała zastosowania paradygmatu interpretatywnego (Husserl 1989). Paradygmat ten pozwala na eksplorowanie tematów uznawanych za osobiste lub intymne, których uchwycenie w badaniach ilościowych/pozytywistycznych byłoby niemożliwe. W badaniach takich rezygnuje się z próby pokazania „prawdy obiektywnej”. Zastosowano również fenomenograficzne podejście badawcze (Paulston 1993), które pozwoliło na penetrację perspektywy drugorzędowej i różnych sposobów, na jakie uczestniczki badania doświadczały swojej kobiecości i jej źródeł (por. Assaroudi, Heydari 2016). Perspektywa drugorzędowa umożliwiła znalezienie odpowiedzi na pytanie „jak rzeczy są postrzegane” (w niniejszych badaniach: jak postrzegane są źródła kobiecości), co odróżnia ją od perspektywy pierwszorzędowej, typowej dla fenomenologii i koncentrującej się na pytaniu „jakie rzeczy naprawdę są” (Marton 1981).

Materiał badawczy zebrano wykorzystując wywiad fokusowy (Morgan 1996). Pozwala on na poznanie tematów "delikatnych", o których rozmowa może być łatwiejsza w znanej badanym grupie (tak właśnie potraktowano grupy kobiet należących do self-adwokatów) (Barbour 2011: 47). Łącznie przeprowadzono trzy takie wywiady z trzema grupami kobiet liczącymi od 6 do 9 osób. Przy wyborze uczestników kierowano się następującymi kryteriami doboru grupy:

- wiek: minimum 18 lat,
- płeć: żeńska,
- posiadanie orzeczenia stwierdzającego niepełnosprawność intelektualną,
- przynależność do grupy self-adwokatów,
- wyrażenie zgody na udział w badaniach (Rapley 2010).

Ostatecznie w badaniach wzięło udział 21 kobiet w wieku od 21 do 60 lat z niepełnosprawnością intelektualną od stopnia lekkiego do umiarkowanego. Wszystkie należały do grup self-adwokatów działających w Warsztatach Terapii Zajęciowej przy oddziałach terenowych Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną w trzech miastach na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Badane kobiety były też uczestniczkami Warsztatów. Zamieszkiwały w zdecydowanej większości (18) wraz z członkami swojej rodziny pochodzenia (najczęściej z rodzicami), rzadziej samodzielnie (ze wsparciem rodziny mieszkającej blisko – 2 osoby) lub z partnerem i jego rodzicami (1 osoba). Większość z nich nie była w związku z partnerem. Dwie były matkami (przy czym w jednym przypadku kobieta była pozbawiona praw rodzicielskich i nie utrzymywała kontaktu z dzieckiem).

Pierwsze pytania zadawane badanym kobietom miały dosyć duży poziom ogólności (np. „kim jesteście?”, „co to znaczy, że jesteś kobietą?”), a w dalszej części były one uszczegóławiane w zależności od kierunku, w którym toczyła się późniejsza dyskusja. Analizując dane, zastosowano kodowanie i kategoryzację według

Flicka (2010) i Gibbsa (2011). Było to kodowanie otwarte, ukierunkowane na wyłanianie kodów zawartych w zebranych danych. Ze względu na przyjęty cel badań szczególną uwagę przypisywano nadawanym przez badane znaczeniom, opisywanym relacjom oraz zachowaniom.

Przeprowadzone wywiady fokusowe poddano transkrypcji oraz anonimizacji. Przy przedstawianiu wyników badań zastosowano skrót imienia, wiek oraz określenie stopnia niepełnosprawności: NL – niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim, NU – niepełnosprawność intelektualna w stopniu umiarkowanym. W trakcie przebiegu badań można było zauważyć, że kilka osób wypowiadało się chętnie i obszernie – cytowane wypowiedzi od nich pochodzą. Pozostałe uczestniczki ograniczały aktywność do przytakiwania lub zaprzeczania, ewentualnie do krótkich, zawartych w 1–3 słowach wypowiedzi. W artykule w kilku miejscach została zaakcentowana ta sytuacja, w pozostałych zrezygnowano z umieszczania szerszego kontekstu niewiele wnoszącego w całość analizy. Cel, jakim było wydobywanie różnych sposobów doświadczania przez badane osoby kobiecości, został osiągnięty.

Wyniki badań własnych

Analiza zebranego materiału pozwoliła na wyodrębnienie w wypowiedziach uczestniczek na temat własnych doświadczeń jako kobiet wątku korzeni kobiecości. Wykres nr 1 przedstawia wyróżnione w tym zakresie kategorie.



Wykres 1. Ujawniane przez badane osoby korzenie własnej kobiecości

Źródło: badania własne.

Jak wskazuje wykres 1, wyszczególniono dwie podstawowe kategorie korzeni kobiecości: (1) biologiczne i (2) społeczne.

Korzenie kobiecości z jednej strony wskazują na **kobiecość** jako coś naturalnego, danego od urodzenia i zapisanego w **biologicznej strukturze organizmu**, z drugiej jako coś ukształtowanego na bazie doświadczeń społecznych. M., której wypowiedź zacytowana została poniżej, mówi o swojej kobiecości, jako o czymś co zostało nadane:

„Kobietami jesteśmy od urodzenia. Jest to dla nas ważne, żeby się nikt nie pomylił, bo różnie to bywa. Czasami biorą nas (...) za kumpli” (M., 27, NL) (przytakują: E., 21, NU, A., 50, NL, B., K., 23, NL, 47, NU)

Z wypowiedzi można odczytać biologiczny wymiar kobiecości. Na bazie tego, co „dane” biologicznie badane podejmują własne starania, żeby podkreślać swoją kobiecość:

„No jest tak, że czasami staramy się wyglądać bardziej jak dziewczyna. I czuć się jak kobieta. Przy dobrych kumplach na przykład” (M., 27, NL)

„Ja lubię sobie buty kupić (...) ja też się lubię malować. I włosy mam malowane” (K., 23, NL)

„Ja sobie hennę robiłam” (B., 47, NU)

„Ja chodzę do kosmetyczki” (A., 48, NL)

„Chodzę też do kosmetyczki i do fryzjera. To mi poprawia nastrój i samoocenę” (B., 29, NL) “Ja też” (J., 29, NU)

Dbanie o kobiecość to – według badanych – podejmowanie pewnych aktywności, głównie skupionych wokół poprawiania własnego fizycznego wizerunku (co wydaje się zaskakujące w kontekście tego, że mówiąc w innych wątkach o „prawdziwych kobietach” uczestniczki fokusów nie umieszczały w swoich narracjach wyglądu fizycznego. Pojawiały się tam główne kategorie związane z zachowaniem i cechami charakteru) (Ćwirynkało 2018).

Drugą podkategorią są **doświadczenia społeczne** uczestniczek fokusów. Badane zauważają, w jaki sposób otoczenie ma moc podkreślać ich kobiecość, co obrazują przykłady wypowiedzi:

„Spotykamy się czasami z komplementami nad tym, jak wyglądamy, typu: ładnie wyglądasz czy dobrze ci w tym w czym chodzisz. Spotykamy się z miłymi gestami wokół nas. Podchodzą do nas nie tylko jak do kumpli, ale też jak do dziewczyn” (M., 27, NL)

„Mój chłopak to mnie traktuje jak kobietę. No... że całuje mnie, na mnie nie krzyczy” (I., 60, NL)

Badane odwoływały się do **własnych doświadczeń jako kobiet**. Wypowiedzi ukazują, że status kobiety może być również potwierdzany w kontakcie z kolegami z warsztatów lub innymi ludźmi (w szczególności z mężczyznami). Wskazuje to na znacznie szerszy kontekst społeczny bycia kobietą. Społeczny odbiór kobie-

cości badanych ma szczególny wymiar w potwierdzaniu kobiecości, ale – jak się okazuje – może również mieć odwrotny skutek:

„Pomimo że jesteśmy kobietami, biorą nas czasem za kumpli bo czasami... im dłużej przebywamy z jakimiś osobami, tym dłużej nabieramy ich nawyków. Mimo że się jest dziewczyną, można być też kumplem, ale nie wolno zapominać kim się jest” (M., 27, NL)

Wypowiedź ta wskazuje pewne zagrażające kobiecości (w opinii badanych) elementy, do których może należeć wspólne przebywanie z mężczyznami, którzy zaczynają traktować je jak kolegów. Uczestniczka wspomina o aktywności mającej na celu przywrócenie jej kobiecego statusu. Status kobiety może zostać – według badanej – utracony. W jego utracie biorą udział dwie strony: koledzy („biorą nas czasem za kumpli”) i same kobiety („można być też kumplem”).

Badane zauważają też pewne niuanse dotyczące społecznego funkcjonowania kobiety. Z jednej strony jest to – wyżej opisane – staranie o bycie postrzeganą jako kobieta. Z drugiej – są momenty, w których potwierdzanie bycia kobietą jest niekorzystne i może spowodować pogorszenie sytuacji społecznej danej osoby:

„Można się czuć jak kobieta nawet jak się jest w pracy, ale lepiej tego nie okazywać za bardzo, bo wiadomo... Myślą, że pracuję jak kobieta, to znacznie mniej potrafię. I od razu: o dziewczyna to nie zrobi tego czy tamtego” (M., 27, NL)

„Jesteśmy traktowane przez niektórych ludzi jako te słabsze. Mi się wydaje, że my jesteśmy traktowane jako te słabsze i możemy mniej osiągnąć niż, powiedzmy, mężczyźni” (B., 29, NL)

Kobiecość ma – w ujęciu badanych – swoje podłoże fizyczne, które jest jak baza, oddziałująca na badane oraz ich otoczenie. Jednak poza czynnikami fizycznymi, uczestniczki znacznie szerzej w swoich narracjach ujawniają czynniki społeczne, które kształtują je jako kobiety. Wśród tych czynników są takie, które wynikają z odpowiedniego traktowania je przez otoczenie.

W zamieszczonych wyżej wypowiedziach wyraźny jest ponadto ograniczający kontekst kobiecości. Uczestniczki dostrzegają, że bycie kobietą może mieć znaczenie pejoratywne, co osłabia ich chęć bycia kobietą i wzmacniania własnej kobiecości. Ich zdaniem społeczne potwierdzenie bycia kobietą może okazać się niekorzystne, zderzają się bowiem z negatywnym społecznym odbiorem kobiet i ograniczającym efektem działania stereotypów społecznych. Podejmują więc aktywność mającą na celu przeciwstawienie się tym niesprzyjającym tendencjom.

Istotnym wątkiem, który pojawił się w kontekście własnego doświadczenia kobiecości były również wzorce, które wyznaczają cel i „ostateczny efekt” starań. **Do wzorców kobiet**, o których mówią badane, należą przede wszystkim matki:

„Dla mnie moja mama, bo zawsze wspierała mnie i wspiera nadal. I chciałabym mieć taki charakter jak moja mama, czyli jak sobie coś postanowi, to dąży do tego, żeby to

zrobić. Nie ma innej możliwości. Nie zrobi inaczej, tylko tak, jak sobie postanowi” (B., 29, NL)

„Dla mnie to też jest moja mama. Nauczyła mnie wytrwałości, dążenia do celu i osiągnięcia wszystkiego co się zamierza” (M., 27, NL)

„Mama zmarła (...) Mama była ważną osobą. Teraz mieszkam sama” (A., 50, NL)

Dla wielu badanych kobiet to matka stanowiła wzorzec do naśladowania, była kobietą wyznaczającą własną kobiecość badanych. Wśród innych osób znaczących znalazły się też takie kobiety, jak: siostry, babcie, a w jednym przypadku teściowa (u badanej, której matka była pozbawiona praw rodzicielskich, a obecna teściowa, z którą mieszka, okazała się być dobrym wzorcem):

„Dla mnie siostra (...) bo ona opiekuje się, rentę moją bierze, nie? I bardzo lubię moją siostrę, bo ona jest młodsza ode mnie, a ja od niej starsza jestem” (I., 60, NL)

„Dla mnie mama, babcia i siostry. Mama, bo mi pokazała, że o wszystko w życiu trzeba walczyć i się nie poddawać. Nigdy się nie wycofywać. Nie można się przejmować innymi, bo ważne jest to, jak nas widzą rodzice i rodzina (...) (mamy) walczyły o nas i nie poddawały się nawet, kiedy byłyśmy w szpitalach. Jeździły po nas. Na przykład moja mama zjeżdżała całą Polskę w poszukiwaniu lekarstw dla mnie. Całą Polskę” (M., 27, NL)

Opisy tych doświadczeń pokazują, jak ważne są kontakty społeczne, możliwość obserwowania przez badane innych kobiet: matek, sióstr, babek, czyli kobiet z rodziny pochodzenia (choć w niektórych przypadkach również kobiet spoza najbliższej rodziny). To one modelują zachowania kobiet z niepełnosprawnością intelektualną. Ważna – w ocenie badanych – była ich siła, determinacja, aktywność oraz postawa opiekuńcza wobec uczestniczek badania.

Analiza wypowiedzi badanych kobiet pokazuje również, gdzie następuje stykanie się z własną kobiecością. Zestawienie znajduje się w tabeli 1. Jest to sfera osobista i społeczna. Pierwsza z nich dotyczy poziomu biologicznego (związanego z „kobiecyymi” cechami organizmu „danymi od urodzenia”) oraz działaniowego (podejmowane starania mające na celu podkreślenie własnej kobiecości). W drugiej wyodrębnić z kolei można wpływy pozytywne (np. pozytywne wzorce kobiet, otrzymywane komunikaty, reakcje innych potwierdzające kobiecość) oraz negatywne (np. sygnały ze środowiska świadczące o ignorowaniu kobiecości badanych bądź umniejszające wartość/możliwości kobiet). Są to elementy wzajemnie się przenikające i wpływające na siebie nawzajem. Takie, które są niezależne od badanych i społeczeństwa, ale też takie, które badane postrzegają jako zależne od nich i w których wykazują się aktywnością (dbanie o wygląd). Uczestniczki fokusów wyraźnie też widzą rolę i wpływ otoczenia na ich kobiecość. Identyfikują wpływy pozytywne i negatywne, które ułatwiają lub utrudniają im utożsamianie się z własną płcią.

Tabela 1. Identyfikowane przez badane osoby obszary stykania się z własną kobiecością

Sfera życia	Poziom	Przykład
osobista	biologiczny	cechy organizmu
	działaniowy	dbanie o wygląd
społeczna	wpływów pozytywnych	pozytywne wzorce
		potwierdzanie kobiecości
	wpływów negatywnych	ignorowanie kobiecości
		umniejszanie możliwości kobiet

Źródło: opracowanie własne.

Dyskusja

Na rozwój płci psychologicznej danej jednostki wpływa zarówno środowisko, jak i definicje męskości i kobiecości, które ta jednostka przyjęła (Kalka, Karcz 2016). Z wypowiedzi badanych nie wypływa wniosek o istotnym połączeniu kobiecości z niepełnosprawnością intelektualną badanych kobiet. Wątek ten właściwie nie jest przez badane poruszany. Dosyć szeroko jednak jest omawiany temat wpływów otoczenia na kobiecość i poczucie własnej kobiecości uczestniczek badania.

Otoczenie odgrywa szczególną rolę w kształtowaniu tożsamości i świadomości płciowej (Imacka, Balsa 2012). Ten wpływ należy też zauważać w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną. Przez lata płciowość i seksualność osób z niepełnosprawnością intelektualną była ignorowana i wypierana. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną były infantylizowane, traktowane jak „wieczne dzieci”, ich seksualność była ukrywana (Kościelska 2004; Pilecka 2004). Takie działania były negatywnymi działaniami społecznymi, które zauważają i werbalizują badane kobiety (zaprzeczanie kobiecości, ignorowanie jej).

Większej świadomości własnej płciowości sprzyja na pewno szerzona idea normalizacji (zob. Krause 2005, 2010), która zakłada tworzenie takich warunków życia dla osób z niepełnosprawnością, by mogły się realizować we wszystkich typowych dla danego wieku i płci rolach społecznych, mimo doświadczanych ograniczeń wynikających z niepełnosprawności. Sprzyja temu także oddolne organizowanie się osób z niepełnosprawnościami połączone z wyżej opisanymi trendami normalizacyjnymi. Należy podkreślić, że badane kobiety należą do grup self-advokatów. Można więc przypuszczać, że są to kobiety z rozbudzoną świadomością siebie, własnych praw i potrzeb.

Implikacje

Przeprowadzone badania ukazują pewne elementy tożsamości płciowej rozumianej jako zinternalizowany zbiór społeczno-kulturowych wymagań związanych z określoną płcią (zob. Ziętek 2007) badanych kobiet. Pozwalają na wyodrębnienie pewnych implikacji dla praktyki.

Po pierwsze, problematyka jest istotna, ponieważ płciowość w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną może być kategorią odsuwaną i ignorowaną. Domaga się ona zauważania, wspierania oraz eliminowania dotychczasowych zaniedbań czy praktyk dyskryminujących (por. Formalik 2007; Kijak 2010).

Po drugie, rodzice jako pierwsi socjalizują do płciowości. Przeprowadzone badania pokazują, że kobiety z najbliższego otoczenia, głównie matki, są namierzonymi przez badane wzorcami kobiecości. Wydaje się więc konieczne wspieranie matek dziewczynek z niepełnosprawnością intelektualną tak, by w naturalny sposób wspierały u swoich córek tożsamość płciową. Nadal należy prowadzić *empowerment*, jednak nie tylko kobiet z niepełnosprawnością, ale też kobiet z ich otoczenia. Może to dać w efekcie u kobiet z niepełnosprawnością intelektualną pozytywne ukształtowanie poczucia własnej wartości i rozwój identyfikacji z własną płcią, jak również łatwiejsze realizowanie się w rolach ważnych dla tych kobiet.

Po trzecie, warto podejmować działania mające na celu kształtowanie u kobiet z niepełnosprawnością intelektualną poczucia własnej wartości i rozwoju identyfikacji z własną płcią, w tym realizowania się w rolach ważnych dla tych kobiet. Osoby te powinny mieć możliwość wywierania wpływu na otoczenia, co może im później pozwolić na przeciwdziałanie krzywdzącym stereotypom.

Warto spojrzeć na płciowość w szerszym kontekście społecznym. W obliczu namierzanych przez badane przeszkód w pozytywnym odbieraniu własnej płci, konieczne jest prowadzenie antydyskryminacyjnej polityki społecznej, począwszy od edukacji szkolnej, poprzez kampanie społeczne i kończąc na wdrażaniu przepisów prawa, które prowadziłyby do równouprawnienia kobiet i mężczyzn, osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych. Należy wziąć tu pod uwagę, że niektóre osoby mogą być szczególnie narażone na dyskryminację (gdy dochodzi do nałożenia się kilku czynników, z uwagi na które osoba może być dyskryminowana – np. bycie osobą płci żeńskiej i bycie osobą z niepełnosprawnością) i objąć je specjalną ochroną.

Bibliografia

- Assarroudi A., Heydari, A. (2016), *Phenomenography: A Missed Method in Medical Research*, Acta Facultatis Medicae Naissensis, 33(3), 217–225.

- Barbour R. (2011), *Badania fokusowe*, PWN, Warszawa.
- Barnes C., Mercer G. (2014), *Niepełnosprawność*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Bartnikowska U., Chyla A., Ćwirynkało K. (2013), *Niepełnosprawność a macierzyństwo – możliwości i bariery. Studium fenomenograficzne samotnych matek z niepełnosprawnością intelektualną*, *Studia nad Rodziną*, 17(33), 28–52.
- Bartnikowska U., Ćwirynkało K., Chyla A. (2014), *Kobiety z niepełnosprawnością intelektualną w roli matki – perspektywa zagrożeń*, *Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej*, nr 13, 40–53.
- Chodkowska M. (1993), *Kobieta niepełnosprawna. Socjopedagogiczne problemy postaw*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Ćwirynkało K. (2018), *Kobiecość z perspektywy kobiet z niepełnosprawnością intelektualną – raport z badań fokusowych*, *Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej*, nr 32, 293–303.
- Eliot L. (2009), *Różowy mózg, niebieski mózg*, Media Rodzina, Poznań.
- Flick U. (2010), *Projektowanie badania jakościowego*, PWN, Warszawa.
- Fornalik I. (2007), *Miłość, seks i prokreacja jako wartość w dorosłym życiu osoby z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] A. Ostrowska (red.), *O seksualności osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo IRSS, Warszawa.
- Gibbs G. (2011), *Analiza danych jakościowych*, PWN, Warszawa.
- Grütz M. (2007), *Trzy historie o miłości rehabilitującej. Partnerstwo, małżeństwo i rodzicielstwo w życiu niepełnosprawnych intelektualnie mieszkańców domu pomocy społecznej* [w:] Cz. Kosakowski, A. Krause, A. Żyta (red.), *Osoba z niepełnosprawnością w systemie rehabilitacji, edukacji i wsparcia społecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Gulczyńska A., Jankowiak B. (2009), *Tożsamość płciowa w rozwoju psychoseksualnym człowieka, Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, 2, 30–39.
- Imacka J., Bulsa M. (2012), *Świadomość seksualna młodzieży w polskiej rzeczywistości*, *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 93(3), 453–456.
- Kijak R. (2010), *Seks i niepełnosprawność. Doświadczenia seksualne osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Kościelska M. (2004), *Niechciana seksualność. O ludzkich potrzebach osób niepełnosprawnych intelektualnie*, Wydawnictwo Jacek Santorski, Warszawa.
- Krause A. (2005), *Normalizacja jako paradygmat myślenia i działania w pedagogice specjalnej* [w:] Cz. Kosakowski, A. Krause (red.), *Normalizacja środowisk życia osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn.
- Krause A. (2010), *Normalizacja życia osób niepełnosprawnych jako podłoże relacji i doświadczeń społecznych osób z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] A. Krause, A. Żyta, S. Nosarzewska (red.), *Normalizacja środowiska społecznego osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- Morgan D.L. (1996), *Focus Groups*, *Annual Review of Sociology*, 22, 129–152.
- Husserl E. (1989), *Nastawienie nauk przyrodniczych i humanistycznych. Naturalizm, dualizm i psychologia psychofizyczna* [w:] Z. Krasnodębski (red.), *Fenomenologia i socjologia*, PWN, Warszawa, 53–74.
- Kalka D., Karcz B. (2016), *Identity dimensions versus proactive coping in late adolescence while taking into account biological sex and psychological gender*, *Polish Psychological Bulletin*, 47(3), 300–310.

- Kirenko J. (2015), *Seksualność kobiet z niepełnosprawnością* [w:] . Janocha, K. Zielińska-Król (red.), *Kobiecość a niepełnosprawność*, KUL, Lublin.
- Kroese B.S., Hussein H., Clifford-Ahmed N. (1999), *Social support networks and psychological well-being of mothers with intellectual disabilities*, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, nr 15, 324–340.
- Kumaniecka-Wiśniewska A. (2006), *Kim jestem? Tożsamość kobiet upośledzonych umysłowo*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Lichtenberg-Kokoszka E. (2014), *Rodzina wobec kształtowania tożsamości płciowej dziecka w okresie prenatalnym*, *Family Forum*, 4, 275–292.
- Marton F. (1981), *Phenomenography – describing conceptions of the world around us*, *Instructional Science*, 10.
- Mayes R., Llewellyn G., McConnell D. (2006), *Misconception: The experience of pregnancy for women with intellectual disabilities*, *Scandinavian Journal of Disability Research*, 8(2–3).
- Midro A. (2019), *Tożsamość płci od poczęcia – spojrzenie genetyka*, *Family Forum*, 6, 19–29.
- Morgan D.L. (1997), *Focus Groups As Qualitative Research*, Portland State University, Portland.
- Nowak-Lipińska K. (2002), *Kobiecość, męskość w narracji osób niepełnosprawnych* [w:] W. Dykik, Cz. Kosakowski, J. Kuczyńska-Kwapisz (red.), *Pedagogika specjalna szansą na realizację potrzeb osób niepełnosprawnych*, APS, UWM, UAM, Olsztyn–Poznań–Warszawa.
- Parchomiuk M. (2016), *Między partycypacją a emancypacją: włączanie osób niepełnosprawnych w badania*, *Społeczeństwo i Rodzina*, 46(1), 7–25.
- Paulston R.G. (1993), *Pedagogika porównawcza jako pole nakreślenia konceptualnych map teorii paradygmatów* [w:] Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, IBE, Edytor, Warszawa-Toruń, 25–50.
- Pilecka W. (2004), *Wychowanie seksualne w systemowej rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego* [w:] M. Kościelska, B. Aouila (red.), *Człowiek niepełnosprawny. Rodzina i praca*, Wydawnictwo AB, Bydgoszcz.
- Ramik-Mażewska I. (2015), *Everyday life of intellectually disabled women. A special educator's perspective*, *Opuscula Sociologica*, 1, 59–69.
- Ramik-Mażewska I. (2018), *Style życia kobiet z niepełnosprawnością intelektualną. Studium socjo-pedagogiczne*, Wydawnictwo Frel, Warszawa.
- Rapley T. (2010), *Analiza konwersacji dyskursu i dokumentów*, PWN, Warszawa.
- Zawiślak A. (2000), *Społeczne funkcjonowanie osób upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim w rolach rodzinnych* [w:] M. Chymuk, D. Topa (red.), *Edukacja prorodzinną*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Ziętek A. (2007), *Tożsamość płciowa w warunkach transformacji społecznej* [w:] K. Borowik-Leszczyńska (red.), *Wokół tożsamości. Teorie, wymiary, ekspresje*, Zespół Wydawniczy Nomos, Kraków, 92–103.